

SZOLNOK TÖRÖK KERÁMIÁJA

(Második, befejező közlemény.)

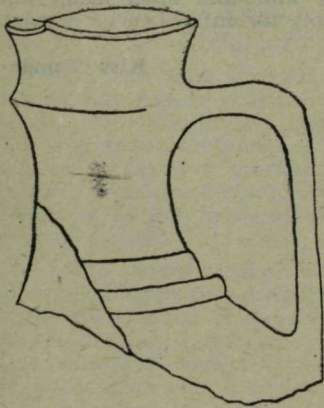
II.

AZ IRODAHÁZI LELETANYAG

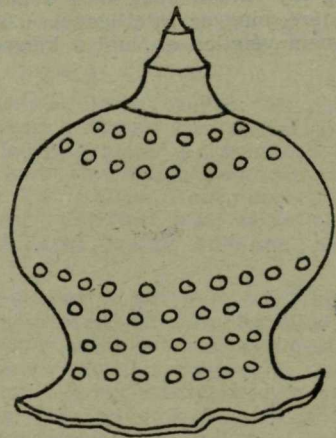
Az előző rövid kis tanulmányban vázlatosan ismertettük a tiszaparti anyagot.*) Szóljunk most a másik csoportról, az irodaháziról. A város egykori árkának helye az idők folyamán teljesen betöltődött, és a XVIII. század végén egy nagyobb ház-csoport épült rá a mai Kossuth Lajos utca és Tisza Antal utca sarkán. Ennek helyére került az irodaház. Az alapozási munkálatok közben a Damjanich János Múzeum vezetője munkatársaival leletmentő ásatást vezetett, és igen értékes kerámiai anyaggal gazdagította a múzeum gyűjteményét. A tiszaparti leletanyag természetesen lényegesen különbözik az irodaházitól, mert amíg a tiszaparti javarészből török és egy kevés renaissance magyar anyagot tartalmaz, addig az irodaházi leletanyag — az előkörülmények miatt — nem lehet egységes. Először is az árok évszázadok hulladékát őrzi, másrészt betemetésekor a feltöltés törmelékeivel gazdagodott; a XV. századtól a XVIII. század végéig találunk benne töredéket. Számszerűleg talán a XV.—XVIII. századi a legtöbb, utána a török, majd a hódoltságai magyar, s végül a XVIII. századi anyag zárja be a sort. Vizsgálatunk most csak a török anyagra, annak is csak egy részére szorítkozik.

Amíg a tiszaparton a talpastálak, addig itt a *mázás mintástálak* vannak többségben. A többi töredék száma sokkal csekélyebb, és e kis tanulmányban, kapcsolódva a tiszaparti anyaghoz, csak ezekkel foglalkozunk.

A *grafitos korsók* sorában a már ismert egyenes kiöntőcsőtöredékeken kívül néhány finoman iszapolt keleti eredetű darab érdemli meg a figyelmet. Egyik egy csücskösszájú korsó felső részének töredéke. Nyaka többszörösen tagolt dísz nyomait viseli. Füle derékszögű hajlással csatlakozik a testhez. (1. ábra)¹ A másik egy korsó szájszűrőjének töredéke. (2. ábra)² Érdekesége, hogy a szűrő nem belül van, hanem kívül a száj felett helyezkedik el. A korsó szájától először befelé ívelve, aztán a

1. ábra

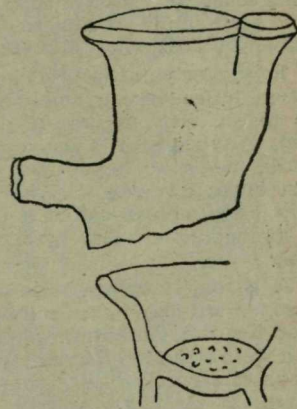

2. ábra

*) A XIII. tábla két talpastál-töredéket és egy korsót ábrázoló 1., 2. és 3. képe a tiszaparti anyagból való.

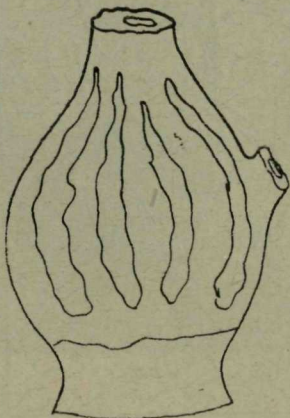
3. ábra

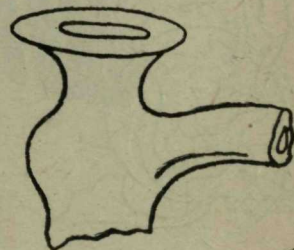
4. ábra

karcú nyakon nagyobb labdát képezve hegyes, többszörösen tagolt csúcsban végződik. Egész teste apró lukakkal van ellátva. Ilyenek Pécssett, Szigetvárott vannak nagyobb számban, és darabunk közeli rokonságot mutat az egyik szigetvári korsóval (3. ábra), bár az valamivel díszesebb kivitelű. Egy ilyen töredék került elő *Méri István* ásatásából is 1948-ban, melyet Mezőtúr mellett az elpusztult *Móric* község területén végzett, de ennek szűrőkupakja hiányzik.³ A szigetvári korsó majdnem teljesen hasonló ezekhez, és ez valószínűvé teszi e típus egységét. Itt megint csak a fémedényeket kell idéznünk. E kupak, ha nem is lukasztva, elmaradhatatlan tartozéka valamennyi kancsónak. Egyébként az előbbi tanulmányban a grafitos korsókat már részletesen ismertettük, és így e kérdés további taglalásával csak felesleges ismétlésekbe bocsátkoznánk.

A mázas edények ismertetését a korsókkal kezdjük meg. A korsók szorosan beleilleszkednek az ismert török formák együttesébe. Többségükben csúcsköszájuak (4. ábra)⁴, laposan kihajló peremmel, de néhány labdás szájtöredék is van közöttük. Fent nedveszöld mázasak, lent mázatlanok. Két szép nyaktöredék kevésbé ismert típust képvisel. Szájuk homorított, hengeres, széles, csapott peremmel. A száj- és

5. ábra

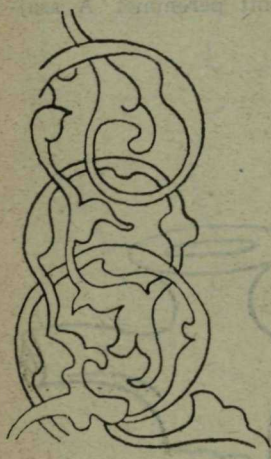

6. ábra

fülgűrű alatt a nyakon a négerbarna alapon kissé ferdeállású fehér sávok sűrű sorát látjuk (XIII. tábla 4. kép)⁵. Teljesen egyező darabot ismerünk Egerből is. Őt kisebb töredék érdemel még figyelmet: egészen apró, 5—7 cm magas korsócskák. Körtealakú test és szűk nyak jellemzi őket. Kiöntős edények (5. ábra)⁶, de nyakuk, kiöntőjük hiányzik. Az egyik darab szajtöredék füllel (6. ábra)⁷. Így részben rekonstruálni lehet az egész korszót: labdás nyakon keskeny, hengeres száj, széles, lapos perem. Alapszínük sötétbarna, függélyes szabálytalan sávozással, zöld, illetve sárga színekben. Valószínűleg illatszeres edények lehettek.

Egy gyertyatartó-töredéket kell még ismertetnünk. Igen szép kivitelzése és majdnem teljes épsége emeli ki a többiek sorából (XIV. tábla 5. kép)⁸. Többszörösen tagolt, lent csipkézett díszű, karcsú talpán széles, mély cseppfogó (pereme csorba), melyből gyűrűs tagolással emelkedik ki a gyertyatartó kürtője. Bár a teteje hiányzik, mégis hű képét nyújtja a török gyertyatartók típusának. E mázas edény-csoport anyaga vegyes. Szürke, vörös és barnás anyagból készültek, tehát nem egy műhely készítményei, amit a sávos nyakak és a kis edények is igazolnak, mivel ezek kiemelkednek az egyszerű gölönccsémák sorából, és nívósabb műhelyre utalnak.

A gazdag kályhacsempe-anyagból, amely még részben gótikus, részben pedig renaissance stílus-elemeket mutat, egy zöldmázos töredék érdemel figyelmet. Hasonló darabot Egerből ismerünk. Egyszerű zöldmázos, jelentéktelennek látszó kis töredék mind a kettő. Futó pillantást vetve rájuk félre is tólnánk őket, hogy a mutatósabb daraboknak szenteljük figyelmünket. Pedig meg kell állanunk mellettük, mert igen jelentősek a török fazekasság megítélése szempontjából. Mintájuk finom hajlású spirális indák játéka félpalmettákkal díszítve (XIV. tábla 6. kép)⁹. Ez gyökereiben a hellenisztikus palmettából származik, ami az iszlám ornamentika igen számottevő elemévé vált. De esetükben a félpalmetta alakja megváltozott. *Celal Esad Arseven* szerint¹⁰ belsőázsiai bronzok hatásai élnek tovább ezekben, és így a növényi eredetű inda erősen stilizált állatmotívumokkal bővült (7. és 8. ábra).¹¹ Ezért ezt *zoomorf* motívumnak nevezzük, ami a török művészetben a „*rumi*”. A bursai (brusszai) *Jesil Dzsami* egy imafülkés — „*mihrab*”-os — csempefalán a mienkével majdnem teljesen egyező mintát találunk.¹² Ez 1413 és 1424 között épült I. Mohamed uralkodása alatt. Ezen kívül az isztambuli Csiniliköszk (1472) szintén egy mihrabot ábrázoló csempefalán látjuk e díszítményt majdnem teljesen hasonló megfogalmazásban.¹³ E kor legkedveltebb díszítményét ismerjük meg benne. Azon ugyan nem volna semmi feltűnő, hogy csempénken találkozzunk vele, ha nem lenne több, mint másfél-százados korkülönbőség közöttük. Mert amíg ezek még erősen a szeldzsuk művészet hatását mutatják, addig a XVII. század közepén és második felében Szinnannak, a nagy török építőművészeknek monumentális építkezéseiben a dekoráló művészek az új stílusnak megfelelően új hangot ütnek meg. Ez az oszmán művészet

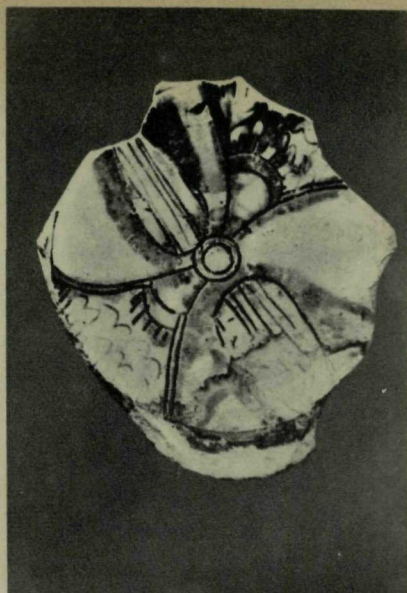
7. ábra

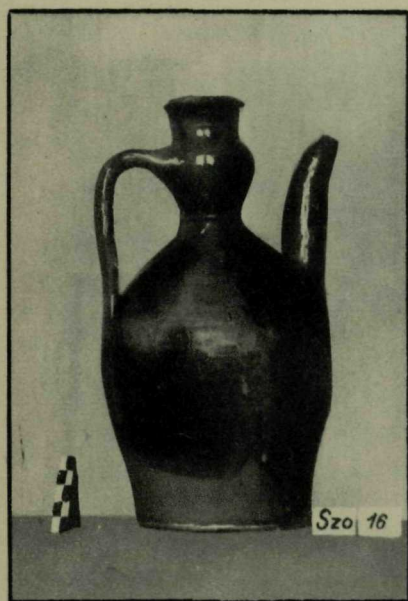
8. ábra

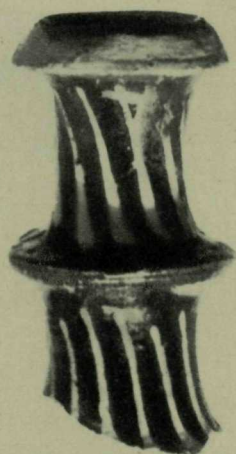
1.

2.

3.

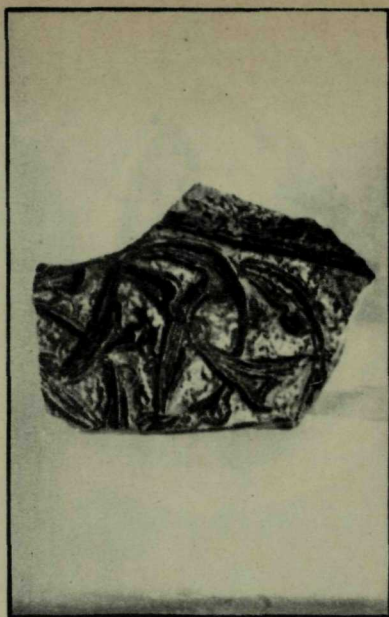

4.

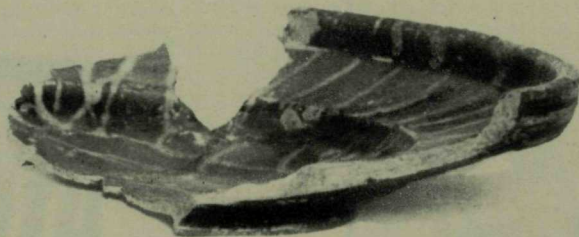

5.

6.

7.

virágkora, akkor alakult ki teljes pompájában az a stílus, amit töröknek nevezünk. A színskála gazdagodása, főleg a bóluszvörös feltünése, szakítás az arabeszk, indás mintarendszerek kötöttségével, ami rendszerint csak a keretezésekben él tovább, és a kissé stilizált növényi ornamentika kialakulása virágaival, különösen a tulipánnal, szekfűvel, stb. — jellemzői e stílusnak. És mindez az átalakulás Kis-Ázsiában éppen abban az időben játszódik le, amikor a hódoltságban a török fazekasok e csempéket készítették. E csempék díszítménye, bár a minta vonalvezetése lendületes és gazdag, természetesen mégsem teljesen egyező az idézett kisázsiai mintákkal. A díszítmény kopását, kisebb megváltozását a nagy tér- és időbeli távolság magyarázza. A mintarendszer mindamellett érintetlen maradt, és szempontunkból ez a jelentős. De az a körülmény, hogy renaissance csempék is vannak a leletgyűjtésben, felvetheti azt a kérdést, hogy nem renaissance indázatot láthatunk-e e csempéken. A kérdés igen helyes, de nem nehéz megváfolni, mivel a két indázati vonalrendszere és részletei erősen különböznek egymástól. Míg a renaissance növényi elemekből — főleg akantusz levelekből — alkotja meg aránylag természetű indáit, addig az iszlám a már említett növényi és állati elemekből elvont, absztrakt mintarendszert alkot. E darabjainkat stílusuk az utóbbi, iszlám-török készítmények közé utalják.

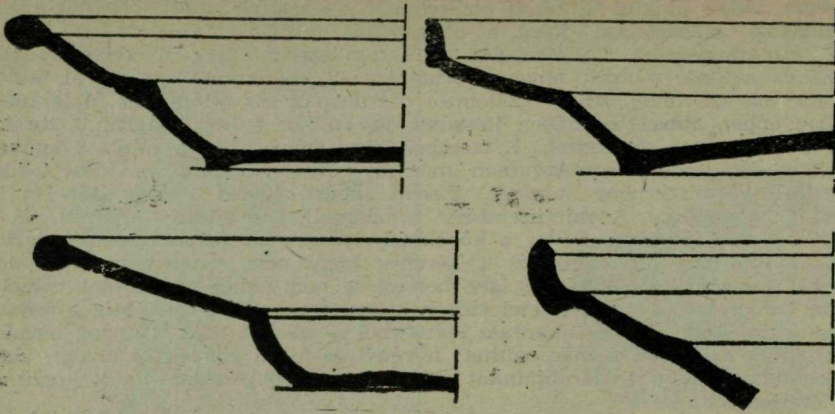
A kulturális és művészeti áramlatok lassú terjedésére mutatnak e töredékek, és nem utolsó sorban e mesterek vagy talán mesterségek konzervatívizmusára is. Ez jellemzi egész hódoltsági művészetünket, és talán legdöntőbb bizonyítéka annak, hogy az itt dolgozó mesterek között ne igen keressünk kisázsiai törököt, mert az okvetlenül magával hozta volna azokat a szellemi irányzatokat, amelyekben élt és dolgozott. De ilyenekre itt nem is volt szükség. A magasabb műveltséggel rendelkező török hivatalnokok és katonák ebbeli kultúr szükségleteiket úgyis magukkal hozták, és távozásukkal magukkal is vitték. Azonkívül csekély számuk és szétszórtságuk a hódoltságban nem is kedvezett volna e magasabbrendű művészet kifejlődésének. A balkáni eltörökösödött és sok esetben már itt is született mesterek abból éltek, amit valamikor ideköltözésük előtt tanultak török mestereiktől. A török művészet fejlődésének és átalakulásának áramlatai is valószínűleg igen lassan jutottak el hozzánk. Ezért élhettek tovább e minták ily hosszú ideig, bár némi kopással, hazánkban. Ez természetesen nem akar e mesterek lebecsülése lenni, mert tudásuk még így is igen magasan állott a magyar gölöncséreké felett. Nekik köszönhetjük, hogy kerámiai művességünk önálló fennmaradást kapott, kikapcsolódott a nyugat-európai együttesből, minősége megjavult.

Hogy a kályhacsempekészítés mesterségébe a török fazekas oly könnyen bele-tanult, egyáltalán nem meglepő jelenség, merthízen a csempe az iszlám világ kerámiai művészetének középpontjában állott. Semmi nehézséget sem okozott tehát a fal felületéről egy tárgy, esetünkben a kályha falára alkalmazni.

A *folyatott mázas tálak* formában és színben igen nagy változatosságot mutatnak (XIV. tábla 7. kép)¹⁴. Anyaguk világos vörös. Azok a darabok, melyeknek teljes profilja megmaradt, alacsony, sekély tálformákra engednek következtetni, de ezt bizonyítják a perem- és oldaltöredékek vonalai is. A perem legtöbb esetben széles, lapos, kissé részatosan felfelé emelkedik, és felálló, egyenes élben végződik, de egyes esetekben tagolt peremmel is találkozunk. A peremet éles törés választja el a laposan ívelt testtől (9. ábra). E típusnál a sávok rendszerint összevisszaságon, széles foltokat alkotva, vagy szétágazó mintázatokban futnak le a tál öblébe. Egy csoport smaragd zöld és mégerbarna színek változata, másokon sziena alapon indiai-sárga sávozás van, de akad fehér alapszínű is sziena sávokkal. Sok esetben pl. zöldön sziena, fehérén zöld foltokkal is találkozunk.

* * *

Tanulmányunkban a szolnoki két lelőhely török kerámiai anyagának — egy kivételével — minden típusát ismertettük. A tapasztalatok rámutatnak arra, hogy a török kerámiai leletanyag nagy vonásokban egyező az egész hódoltsági területen. Igaz ugyan, hogy egyes fajták egyik helyen ritkábban fordulnak elő, máshol meg nagyobb számban, de ez sok esetben a véletlen műve, vagy a hely adta szükségletek nyomták rá bélyegüket a leletanyag összetételére. Egyes esetekben egy csoport feltünése vagy elmaradása, mint pl. a sgraffito Szolnok, Eger esetében, vagy a pécsi grafitos korsók eltérő típusa a török művészeti áramlatok változásaira, a pécsi esetben pedig idegen, valószínűleg magyar hatásokra mutat, — hogy csak néhány esetre hívjuk fel a figyelmet.

9. ábra

Még egyszer nyomatékosan ki kell jelentenünk, hogy a szolnoki leletanyag a hódoltsági kerámiai művesség megismerését igen jelentős mértékben segítette elő, és egy, a vár területén végződő szakszerű ásatás még nagyobb súlyt adhatna a szolnoki anyagnak. A török díszkerámiáról, mely igen számottevő az anyagban, és nem egy darabja művészi értékben egyedülálló a hódoltsági kerámiában, most nem esett szó. Ennek kapcsolódása a korabeli, szárnyait bontogató, kísérletezgető, a kezdet nehézségeivel küzdő magyar kerámiához oly szoros, hogy feltétlenül a kettő együttes ismertetése a helyes. Ez azonban már külön tanulmányba kívánkozik.

Dr. Soproni Olivér

J E G Y Z E T E K :

1. Leltári szám: 55.117.1.	9. Leltári szám: 55.261.1.
2. Leltári szám: 55.119.1.	10. Celal Esad Arseven: L' art Turc. Istanbul. 1939.
3. Méri István: Beszámoló a tiszalök-rázompusztai és a türkeve-mórici ásatások eredményéről. II. Archaeologiai Értesítő, 1954. 81.	11. Celal Esad Arseven: id, m, 416/a. tábla, 8., 9. kép.
4. Leltári szám: 55.99.1.	12. Alexander Raymund: Alttürkische Keramik in Kleinasien und Konstantinopel. München, 1922. 9. tábla.
5. Leltári szám: 55.106.1 és 55.131.1.	13. Alexander Raymund: id, m, 17. tábla.
6. Leltári szám: 55.171.	14. Leltári szám: 55.222.1.
7. Leltári szám: 55.175.1.	
8. Leltári szám: 55.260.1.	